

SLAVO—GERMANICA

A magyar szlavisztikának egy a magyar nyelv- és néptudományai szem-
ben fennálló régi adósságát törlesztette le a közelmúltban KNIEZSA ISTVÁN
azzal, hogy megjelentette »A magyar nyelv szláv jövevényszavai« című művé-
nek első, vagyis szótári részét két kötetben. Ebben a szótári részben három feje-
zetre szétosztva találjuk a tárgyalt anyagot, ami 4000 szó körül jár. Éspedig a
mű első fejezetében azokat a szavakat, amelyeket a szerző kétségtelenül szláv
származásúaknak tart (ez az első fejezet az első kötet anyagát teszi ki). A mű
második fejezetében »Kétes eredetű szavak« cím alatt azokat a szavakat, ame-
lyeknek a szlávból való származása felfogása szerint nem mondható biztosnak
(583—789. l.); végül műve utolsó harmadik fejezetében azoknak a szavaknak
jegyzékét kapjuk, amelyeknek szlávból való származtatását elfogadhatatlannak
tartja (790—978. l.). Ebből a tartalmi taglalásból is nyilvánvaló, hogy KNIEZSA
műve elsősorban is és lényegében kritikai jellegű, vagyis számbaveszi azokat
a szlávból való szómagyarázatokat, amelyeket a magyar szófajtés úttörői és
modern kutatói eddig szóba hoztak és állást foglal rájuk vonatkozólag.

KNIEZSA művének gazdag adatolására és fejtegetéseinek éles hangtörténeti
és jelentéstani kritikájára való tekintettel valószínűnek látszik előttünk, hogy
a mű első fejezetében tárgyalt szavak között még kisebb számban sem igen fog
akadni olyan szó, amelyről esetleg kiderülhetne hogy nem szláv származású,
bár azt nem tartjuk lehetetlenné, hogy a későbbi kutatások során egyes sza-
vakra vonatkozólag a KNIEZSA által képviselt felfogás bizonyos esetekben még
módosulni fog. (Összehasonlításképpen megemlíthetem, hogy GOMBÓCZ BTLw.-
jének elég sok szaváról derült ki, hogy nem török származású.) De arról is
még vagyok győződve, hogy a későbbi kutatások során mind több, a második
fejezetben szereplő »kétes« szóról fog bebizonyulni, hogy biztosan szláv szár-
mazású. Sőt azt hisszük, hogy a nem-szláv származásúnak mondott — tehát a
harmadik fejezetben található — szavak közül is néhányról ki fog még derülni,
hogy tulajdonképp az első fejezetben kellett volna róluk megemlékezni...

Szláv jövevényszavaink tekintetében sok esetben nagyon súlyos probléma
annak megállapítása, hogy mely szláv nyelvből valók az egyes idetartozó sza-
vaink, amit még az is bonyolít, hogy ezek a szláv jövevényszavak ezer év ma-
gyar—szláv érintkezéseinek lexikális eredményeit tükrözik, úgyhogy az átvétel
korának megállapítása nem mindig könnyű feladat (úgy látom, hogy KNIEZSA
az első világháborút követő idők után imitt-amott átvett szláv szavakat már
nem vonta be vizsgálataiba). Sok esetben pedig az is nehézséget jelent, egyes
szavak származásának pontosabb megállapítása szempontjából, hogy a magyar-

ből szláv jövevényszavak nem ritkán vissza is kerültek — bár néha némileg megváltozott jelentéssel — valamely szomszédos szláv nép nyelvébe is.

De szláv népekkel való érintkezések révén nemcsak szláv eredetű szavak honosodtak meg a magyarban, hanem szláv közvetítéssel német, olasz és oszmántörök szavak is kerültek nyelvünkbe, és sok esetben bizony nehéz eldönteni, hogy ez utóbb említett szavak esetében közvetítés teendő-e fel vagy pedig közvetlen átvételtől van-e szó. Már eleve is valószínű, hogy ez utóbbi kategóriába tartozó szavak megítélése tekintetében akad talán a legtöbb vitatható állítás és fejtegetés KNEIÉZSA művében. Mi a következőkben szintén az ebbe a kategóriába tartozó szavaknak egy bizonyos csoportját kívánjuk közelebbről is megvizsgálni. És pedig azokat a szavakat, amelyekről vagy KNEIÉZSA vagy már elődei feltették, hogy valami közük van a németiséghez, s amelyeknek közelebbi származásáról ő olyan véleményt nyilvánított, amelyet nem tudunk a magunkévá tenni, de szólni kívánunk olyan idetartozó szavakról is, amelyek tekintetében fejtegetéseit — azt hisszük — néhány újabb mozzanattal tudjuk majd kiegészíteni. Mindenesetre reméljük, hogy kritikai megjegyzéseinknek és egyéb fejtegetéseinknek még majd KNEIÉZSA is hasznát fogja látni műve II., megírandó összefoglaló részében.

Az egyszerűség és rövidség kedvéért az adatolás tekintetében csak a mi szempontunkból fontos mozzanatokra kívánunk majd pontosabban is hivatkozni, egyebek tekintetében KNEIÉZSA művének idevonatkozó cikkeire kívánunk utalni az olvasót.

A kritika fontosságát az etimológiai kutatás területén MÉSZÖLY GEDFON mindig is hangsúlyozta, és annak megvalósítására valamikor mint a Szegedi Füzetek szerkesztője nemcsak maga igyekezett, hanem munkatársait — közöttük engem is — ilyen irányú tanulmányokra buzdított. Erre való emlékezéssel most, amikor barátunk 75. születésnapját ünnepeljük, szeretettel ajánlom neki születésnapjára bokrétaként az itt következő szavak szláv-német magyarázataira vonatkozó kritikai fejtegetéseimet.

barack. Egyetérthetünk KNEIÉSZÁVAL abban (i. m. 78), hogy szavunk az egyetlen adattal képviselt szerbhorvát *braska* szóalakból nem származhatik (vö. EtSz., SzófSz.). — A magyar szó legteljesebbnek mondható alakja a baranyai *borocka* változat, amely mint szóalak régiesebb jellegű, mint pl. a XIV. századi szójegyzékek *baraszk*-nak olvasható változata; ezért is a magyarázatnál nyilván ebből a baranyai szóalakból kell kiindulni. Így tehát semmiesetre sem lehet helyes, hogy K. szavunkat valami nyugati szláv **brosky* alakból kísérli meg levezetni. Ebből ugyanis a magyarban *borocka* szóalak semmiképp sem származhatott volna, ha csak nem akarnók a szóalak szóvégi *a*-ját »járulékhang«-nak minősíteni, amely feltévéssel szemben K. műve más cikkeiben — joggal — teljesen elutasító álláspontot foglalt el. Ellenben valami magyar **boroszka* ós-alakból. a köznyelvi *barack* alakhoz — az előbbi alak szóvéjét az egyes harmadik személy birtokos személyragjaként fogva fel — egyszerű elvonás útján el lehetett jutni, amint erre egész sereg példa van (vö. szl. *lopata* > m. *lapát* stb.). Ha pedig a baranyai *borocka* szóalakot kell a magyar szó legrégiesebb alakváltozatának tekinteni, akkor aligha gondolhatunk másra, mint hogy szavunk délszláv eredetű, aminthogy hangtani szempontból nincs is semmi akadálya annak, hogy szavunkat ne a szerbhorvát vagy kajhorvát *breskva* szóalakból származtassuk vagyis oly módon, ahogy a *vacsora* szavunk (régi nyelvi és népnyelvi *vocsora*; vö. K., i. m. 544) a szláv *večera* szóalakból származik.

Ezek szerint ez a gyümölcsfánk — *barack* szavunk származására való tekintettel — a Balkánról juthatott el hozzánk, amint azt RAPAICS is gondolta, nem pedig nyugatról, ahogy azt szómagyarázatának megfelelően K. tette fel.

Ami pedig a szh. *breskva* szó eredetét illeti, arra nézve nyilván VASMERnek van igaza, hogy bizánci eredetű (vö. VASMER, Griech.-slaw. Studien II. 268), amely felfogást SCHRADER is helyeselte (vö. Reallex. II. 180). K. ellenben BERNEKER felfogásához csatlakozva ezt a szóalakot német származásúnak mondja. Csakhogy BERNEKERnek idevonatkozó fejtegetései, amelyeket K. is megismétel, germanisztikai szempontból gyökeresen tévesek. BERNEKER a szlov. *binkošti* 'pümkösd' szóalakra hivatkozik (EtWb. I. 51), amelyben t. i. tekintettel a német *Pfirsich*, illetve *Pfingsten* szóalakokra a német pf-et a szlovénben szintén b látszik képviselni. Csakhogy a szlov. *binkošti* szóalak nem valami ófn. *pfinkusti, hanem egy népetimológiával átalakított ófn. *finfkusti* szóalakból származott, amint ezt a *pümkösd* címszó alatt (i. m. 928) K. is elmondja. Ebben az ófn. szóalakban ti. a szókezdő f-et (ez germán f) az ófn. és kfn. korban zöngésen ejtették, és így érthető, hogy a szlovének ősei ezt a hangrendszerükből hiányzó hangot (a szláv *v* u-szerű hang volt!) zöngés hanggal, vagyis b-vel helyettesítették. A német *Pfirsich* szó esetében azonban ilyesmiről szó sem lehet. Hogy a hivatkozott BERNEKER-féle szómagyarázat körül valami nincs rendben, azt K. is észrevenni látszott; ezért egy »ófn. (esetleg óközépnémet) *fersk« szóalakból kívánt kiindulni. Csakhogy a középnémet f valamikor az újkor felé alakult csak ki a korábbi pf-ből és innen a türingiai, felsőszász és sziléziai f-es ejtése a pf-nek. Ennek az ejtésnek azonban az ófn.-ben még nyoma sem volt. K. ebben a vonatkozásban nem látszott tekintettel lenni arra sem, hogy csak a germán f (< indogerm. p) vált az ófn. kor folyamán zöngéssé, nem pedig az ófn. f (< germ. p < indogerm. b). Különben is, miként kerülhetek volna a délszlávok a középnémetekkel érintkezésbe, hogy átvegyék tőlük — egy délvideki gyümölcsfa nevét, kell kérdeznünk.

Ami mármost a délszlávok *breskva* 'barack' szavának előzményét illeti, az vagy a görög *περσικ*[ós] vagy a (balkáni) latin *persica* szó volt. A feltehető délszláv *preskva szóalak p-jéből talán népetimológia, illetve alakvegyülés útján származott a b-s változat: a *brěskъ* szó ti. szláv nyelvekben 'hajnal'-t jelent (vö. BERNEKER, EtWb. 85); igaz, hogy ma csak a szlovénben van meg ez a szó, de egykor a többi délszláv nyelvekben is meglehetett.

csap szavunk K. szerint (i. m. 812) kfn. *zapf* (vagy középnémet *zapp*) alakból származnék. Először is meg kell állapítanunk, hogy ilyen középfelnémet szóalakok mint *zapf* vagy *zapp* nincsenek, sőt ilyenek fel sem tehetők. Az EtSz. ugyan a középnémetnek mondott *zapp* alakot csillaggal látja el (K.-nál a csillag már leesett!), de a *zapf*-ra is csak egy korai újfelnémet alakot idéz (a ténylegesen meglévő középfelnémetkori alakok: *zapfe*, *zappe*),² amely szóalak a magyar szó forrása már csak azért sem lehet, mert a *chap* 'ductile' szó már a BSzj.-ben szerepel. Hogy ez a szó semmiesetre sem német eredetű, azt nemcsak az említett kronológiai, hanem bizonyos, nemkevésbé súlyos hangtani nehézségek is tanúsítják. Ezek a következők: 1. E szót akkor kellett volna még átvenni a németektől, amikor a magyarban nem volt még meg a c hang; csak-hogy akkor nem középfelnémet, hanem csakis ófelnémet szóalak jöhetne csupán tekintetbe. — 2. Érthetetlen, hogy miért a-t és nem á-t találunk ebben az állítólag már korán átvett egytagú szóban, amint erre már az EtSz. is rámutatott. — 3. A szóvégi német pf affrikátának — amely egyszerű hang — vagy f felelne

meg a magyarban, vagy pedig *pf* hangkapcsolat (vö. *copf*, *sneff*). — 4. A geminált *-pp* pedig megmaradt volna a magyarban is, mert hisz megvan. — Ezek szerint csak e szó szláv származása jöhet tekintetbe; az ugyanis valószínűtlen, hogy a szomszédos szláv nyelvek hasonló hangalakú és jelentésű szavai és a magyar szó között valaminő kapcsolat ne létezzék, tekintve, hogy a *csap* szó határozottan műveltségi szó. Alaki szempontból tekintetbe jöhetnek: lengyel *czop* 'Zapfen', amely lengyel szó *čop* alakban a sárosi szlovák nyelvjárásban is megvan (vö. EtSz. I. 448), azután a cseh *čap* 'Zapfen' és a szlovák *čap* 'Türangel'. Nem tudom, miért mondja K. a szláv *čap* alakot kétesnek, amikor az EtSz. több jónak mondható forrásból is idézi.

garas. K. szerint (i. m. 639) helytelenül állítaná KLUGE és nyomában MELICH, hogy a n. *Groschen* szó, a csehből származik. Ez szerinte azért volna helytelen, mert az ófn. és kfn. *s* is *š*-nek hangzott. Csakhogy a német *Groschen* szó az ófn. és korai kfn. korban még biztosan nem létezett, mert hisz az 'első *denarius grossus*-t vagy *grossus Turonensis*-t csak 1266-ban verette IX. Lajos francia király Tours-ban (l. Kluge, EtWb. *Turnose* címszó alatt). Ekkor pedig a német nyelvterület legnagyobb részén a germán *s* már *s*-nek, illetve *z*-nek hangzott. A tours-i *gros* azután német közvetítéssel eljutott a csehekhez, ahol is a *gros*-ból szabályszerűen *groš* lett (vö. Kluge,¹ 219). A cseh *groš* szóalak pedig a csehországi német birodalmi kancellária révén *grosch(e)* alakban elterjedt az egész német nyelvterületen. — Ezek szerint MELICHnek annyiban igaza van, hogyha mi e szót a XIV. sz. előtt (nyugatnémetországi) németektől vettük volna át, akkor a szó ma *garasz*-nak hangzanék; ellenben XIV. sz. utáni átvétel esetén a német *grosch* szóalakból csak *garas* származhatott volna a magyarban. És valószínűleg a felvidéki középnémet származású német telepesek révén, nem pedig a cseh *groš* szóalak átvétele útján — mint K. felteszi — terjedt el nálunk a *garas* mint pénznem és szó. Ennek megfelelően erre a szóra és pénznemre nálunk a legrégebbi adat 1516-ból való (NytSz.). Hogy az 1487-ben említett Bartholomeus *Garas* névében ez a közszo rejlenék, az ugyanis nagyon is kevésbé látszik valószínűnek, csak *garasos* szóalak volna családnévnek elképzelhető (vö. pl. a *Florentos* csn.-t az OklSz.-ban). Az előadottakból az is következik, hogy a *Garas(d)* nevű Zala megyei helynek semmi köze sincs a *garas* köznévhöz; erre a helyre ugyanis már 1221-ből van adat, amikor a *garas* pénznem őse még meg sem született Franciaországban. Nyilván erre a helynévre való tekintettel tartotta MELICH a legvalószínűbbnek a magyar *garas* szónak a latin *grossus*-ból való származását. Hogy ez a feltevés alakilag sem kielégítő, az nyilvánvaló, de tárgyi szempontból sem az, mert bár igaz, hogy a papok a garast mindenkor kedvelték, de azért mégis csak a kereskedőknek volt több dolguk vele, akik pedig mégsem a klerikusok közül kerültek ki.

kanóc. R. *kanót* szavunk K. szerint (i. m. 847) az *ó* hosszú volta miatt nem származhatik az idevonható szláv szóalakok valamelyikéből, hanem csak a németből, ahol az *o* hosszú. De csak az újfelnémetben tehetjük hozzá. És hogy onnan is származott, azt az is valószínűvé teszi, hogy a XVI. században csak 'gyújtózsínór' volt e szó jelentése, nem pedig 'gyertya- vagy lámpabél'. Úgy látszik a kanócos puskák a németek révén jutottak el hozzánk és ezért aligha

² Ez a *zapf* aligha azonos az újf. *Zapfen* szóval, mert a Duden is ismer egy 'Aus-schank' jelentésű *Zapf* — *Zäpfe* szót (a Kelemenben nem szerepel). A középfelnémet *zapfe* ti. gyenge ragozása hímnemű szó.

véletlen, hogy egy 1597-i adatban a kanóccal kapcsolatban »eöregh nemeth. hozzá puskak«-at említenek (vö. OklSz. 446).

kappan. Egyetértünk K.-val (i. m. 878) abban, hogy e szó csakis német származású lehet. És pedig ha a középfelnémetből származott, akkor a gyenge ragozású kfn. *kappe* 'kappan' szó ragozott alakjából (írva: *kappen*) kell kiindulnunk. De átvehettük volna korai újfelnémet *kapphan* alakból is (újfn. *Kapphahn*), később ugyanis a *Hahn* szó *a*-ja már hosszú volt. Ezzel kapcsolatban K. n. *Kapphuhn* szóalakot említ; ilyen azonban nincs és nem is volt soha.

kömény szavunk K. szerint (i. m. 677), mivel kereskedelmi úton terjesztett fűszerről van szó, valószínűleg a kfn. *kūmīn* szóból, nem pedig a szláv *kъmīnъ*-ból származik, bár hangtanilag ennek is pontosan megfelelne. Nem valószínű azonban, hogy a magyarok ezt a fűszert, amelynek a középkorban nagyobb volt a szerepe mint manapság, már a kfn. kor előtt is nem ismerték volna, amely esetben a szlávból való származás mégis csak valószínűbbnek mondható.

köntös — kantus. Először is meg kell állapítanunk, hogy a köznyelvben elavulófélben lévő 'Kleid, Rock' jelentésű *köntös* szó eredetileg mint tárgy teljesen megegyezett a 'langes Überkleid der Weiber, Kinder' jelentésű népnyelvi *kantus* szóval. Ezt a következő OklSz.-beli adatok tanúsíthatják: 1471: »Vnam reuerendam muliebrem wlgo *kenthēs* rubei coloris«. Hogy köntösön valami reverendaszerű hosszú női ruhát kell érteni, azt egy 1501-i adat is tanúsíthatja, amelyben a *kenthēs* szó a latin 'stragulum' (= terítő, takaró) szóval van értelmezve, de ezt jelenti egy 1513-i adatban a *kewnthes* szónak 'toga'-val való értelmezése is. Végül pedig emellett tanuskodik az a körülmény is, hogy a hosszú női inget (mert hisz volt és van rövid is) a régiek *köntösing* néven emlegették; vö. 1520 k.: »Vnam Camiseam Mulieris wlgari sermone *Kewnthes Ing* vocatam«, 1528: »Camisias muliebres *Kenthēsymegh* vocatas« (OklSz.).

Van mármost az összes szomszédos népek nyelveiben egy *kontuš*, *kuntuš*, *kantuš* alakú, ruhaneműt jelentő szó. Hogy miféle szabású ruhát jelent az egyes nyelvekben ez a szó, azt a KNEIŽSA és BERNEKER által közzétett adatokból nem sikerült megállapítanunk. Hogy azonban az ukránoknál és lengyeleknél *kontuš* néven emlegetett ruha (a lengyel nemesi díszruha neve) valami hosszú ruhafélére vonatkozik, azt az orosz *kontuš*, *kontyš* szóalak értelmezéséből ('ein Oberkleid in Kleinrussland und Polen; ein langer, mit Nanking überzogener Frauenpelz') következtethetjük.

K. lehetségesnek véli, hogy a magyar *kantus* szó a szláv *kontuš*, *kuntuš* stb. szavak átvételéből származott volna (i. m. 871), Csakhogy ez esetben **kantus* szóalakot kellene várnunk; ezért valószínűbbnek tartjuk, hogy szavunk a bajor-osztrák *Kantusch* szóalakból származott, amivel a szónak késői felbukkanása és annak ellenére széles körben való elterjedése teljesen összhangban van (szavunkra a legkorábbi adat K. összeállításai szerint 1736-ból való). A bécsi divat révén honosodhatott meg a *kantus*-viselet a polgárság és a nemesség körében és szállhatott le tőlük a néphez, ahol — úgy látszik — napjainkig megmaradt, de legalább is a viselet neve maradt meg. Hogy a bajor-osztrák *Kantusch* szó honnan származik, azt nem tudjuk.

Arra nézve tehát feltétlenül egyetértünk K.-val, hogy a *kantus* és *köntös* szóalakok ugyanabból a forrásból nem származhatnak, bár a tekintetben az előadottak alapján kétség nem lehet, hogy ezek a szavak valamiképp összetartoznak a szomszédos népek nyelveiben található *kantuš* stb. szóalakokkal. Mivel pedig azok között magashangú szóalak nincs, nyilván a magyarban vált ez a szó

magashangúvá. Ha szavunknak csak az újkori *köntös* alakját ismernők, ezt a magyarázatot mindenki a legtermészetesebbnek találná. Csakhogy szavunk már a XIV. századi szójegyzékekben is megvan. Pedig hát K. szerint a hangrendi átcsapás csak a XVI. sz. folyamán következhetett volna be leghamarább és ezért csupán e negatív kritérium alapján mindazokat a szómagyarázatokat elveti vagy legalább is a legnagyobb mértékben kérdéses helyességüknek tartja, amelyekre vonatkozólag valami korai hangrendi átcsapás volna felteendő. Nem hisszük azonban, hogy a tények ellenében az ilyen negatív jellegű kronológiai dogma valami sokat érne. A *göndör* szó ti. megkülönböztető névként már 1341-ben említve van (Gregorius dictus *Gender*; OklSz.). Ebből a megkülönböztető névből csakhamar családnév lett: 1424/98: Michael *Gender*, 1470: Andrea *Gender*, 1482: Sim. *Gender*. K. ezeket a neveket megkérdőjelezte, de már nem az 1540-i Ladislaus *Gendör* adatot, pedig nyilván ugyanaz a név. A *göndör* szóalakkal egyeredetű a *kondor* szóváltozat is, amely 1350-ben még megkülönböztető név (Joh. dictum *Kondor*), de már 1442-ben családnév (Franc. *Kondor*) és erre az OklSz.-ben a század végéig még 12 adat. A *göndör* szóalak *gender* változata tehát azt tanúsítja, hogy e szóban hangrendi átcsapás már a magyar *ü < ö* hangváltozás előtt bekövetkezett, amikor is a magyar hangrendszerben *ë* volt az *o* magashangú párja. Olyan szláv jövevényszavak esetében, amelyben eredeti szláv *o* helyén a magyarban illeszkedés folytán *e*-t találunk, ez a hang általában nyílt (pl. *ebéd*, *eplény* stb.) Úgy látszik az *u*-ból lett *o* *kondor* szavunk esetében eredetileg zártabb hang volt mint a szláv *o*.

Hasonló megállapításra juthatunk *gërzd* 'szöllőfűrt' szavunk esetében is, amelyet K. egy feltételezett szláv *grezd alakból volna hajlandó származtatni (i. m. 193), bár elismerni, hogy korai hangrandi átcsapás feltételezése esetén ez a szó kifogástalanul volna a ténylegesen meglévő délszláv *grozd* alakból is magyarázható. Nincs okunk felfogásom szerint, hogy ezt ne tegyük fel, mert hisz a hangrendi átcsapás — amelynek révén csak mélyhangú szavakból lettek magashangúak és nem megfordítva — aligha egyéb, mint a regresszív asszimiláció egyik formája, amennyiben az illeszkedés egykori testesebb magashangú ragjainkhoz történhetett, amelyek a peremnyelvjárásokban jórészt még ma sem illeszkednek, de amelyek 1200 körül már nem névutók, hanem ragok voltak.

A felhozottak szerint a XIV. századi *kentes* szóalakra vonatkozólag is azt kell feltennünk, hogy még olyan korban származott valami *o*-s szóalakból, amikor nyelvünkben még hiányzott az *ö* hang, úgyhogy az *o*-nak az *ë* volt a magashangú párja. Arra ugyanis KNEIÉZSA helyesírástörténeti műve szerint (>Helyesírásunk tört. a könyvnyomtatás koráig«, 1952, mutató) nincs példa nyelvemlékeinkben, hogy az *ö* hangot *e*-vel is jelölték volna.

Hogy azonban honnan került hozzánk a *köntös* ruhanév, azt ezzel a megállapításunkkal természetesen nem tudjuk még megmondani; valószínű azonban, hogy valamelyik szomszédos szláv nép útján honosodott meg nálunk.

lator szavunk K. szerint (i. m. 683) szláv közvetítéssel a németből származott volna. K. mindenesetre nem vette tekintetbe, hogy szavunk a középkorban családnévként is szerepelt, már pedig 'rabló, gonosztevő' jelentésű családnév — amint ez könnyen érthető — nincs. Hogy szavunk eredetileg foglalkozásnév volt a magyarban, arra a vas megyei, illetve burgenlandi *Latorfalva* helynévből is következtethetünk, amely helynévnek ti. *Lantosfalva* mellékalakja is volt (vö. Moór, DUnghbl. II, 207), de német *Bubendorf* elnevezésének is 'Spielmansdorf' az értelme (vö. Moór, Westungarn im Mittelalter 125). Ezek szerint a *lator* szó-

nak csak valami 'mulattató' lehetett nálunk a középkorban a jelentése. Így nem véletlen, hogy a német *loter* szó a kfn. korban 'Gaukler, Possenreisser' jelentésben is használatban volt (vö. Lexer, Mhd. Taschenwb.³). Nyilván ebből származott a magyar *lator* szó családnevekben és egy helynévben megőrzött eredeti jelentése is. Hogy azután ez a foglalkozásnév nyelvünkben lesüllyedt-e jelentésileg vagy pedig a latin *latro* és esetleg az idevonható szláv szóalakok jelentéseivel való keveredés révén jutott-e el mai jelentéseihez, az megint más kérdés, amelyre bajos feleletet adni. BALASSÁ ellenvetése (Nyr. 69:1), amelynek értelmében szavunk német származása esetében *-ár*, *-ér* végződést kellene várnunk, mindenestre nem helytálló, mert hisz a német szó végződése sohasem volt *-aere*, mint az *-ár*, *-ér* végződésű német jövevényszavainké (vö. MOÖR, NNy. XI., pótfüzet 55). — Sajnos K. az idevonatkozó irodalmat nem ismerte megfelelően és csak a SzófSz. nyomán hivatkozott egy régebbi munkám — ismertetésére, amelyben ezt az eszmét először vetettem fel.

lőcs szavunk K. szerinti (i. m. 686) a kfn. *liuhse* 'Wagenleiste' szóalakból származnék. Én erre lehetőséget nem látok. Ti. a kfn. *liuhse* (= *lūχšā*) szóalak *ū*-jének a magyarban *ő* csak abban az esetben felelhetne meg, ha az *ū* nem az ófn. *ū* umlautjából, hanem *iu* diftongusból származott volna, mert hisz az *ū* a magyarban változatlanul megmaradt volna, míg *iu*-ból *ü*-n keresztül *ő* fejlődhetett volna. Amennyiben a német szó az azonos jelentésű szláv *luš(b)na* szóalakokkal (vö. BERNEKER, EtWb. I. 759) valamiképp összetartozik, ez utóbbi formai lehetőség nagy mértékben valószínű is. Csakhogy ez esetben e szónak már 1000 előtt kellett volna a magyarba kerülnie, mert 1000 után a németben már bekövetkezett az *iu* > *ū* fejlődés. Ezért a szó németből való származása kevésbé valószínű. Ellenben az nem lehet kétséges, hogy szavunk valamiképp összetartozik a hasonló jelentésű szlovák *lievč*, *lievča*, *livča*, kárp. ukrán *ljovč*, *ljevča*, szerbhorvát *lijevoja* szóalakokkal, amelyek talán ófn. **liuχsa* szóalakból származnak. Mivel a szekérnek löccsel való megerősítésére a szénahordásnál van szükség, nem lehetetlen, hogy e magyar szó is a szénagyűjtéssel kapcsolatban honosodott meg, amelynek terminológiája pedig K. bizonyítása szerint szlovák eredetű nyelvünkben.

marha szavunk származására vonatkozólag K. szerint (i. m. 886) SIMONYI véleménye a legvalószínűbb magyarázat, amelynek értelmében ti. szavunk a német *marchat* 'Markt, Handel; Ware, womit man Markt hält' szóalakból származnék. Ehhez hozzá kell fűznünk, hogy a *marchat* szóalak a felsőnémet nyelvterületről származó ófelnémetkori szóalaknak tekintendő; ti. csak felsőnémet nyelvterületen fejlődött a *-rk-* hangkapcsolat (a német szó őse ti. a latin *mercatus* > *marcatus* szóalak) *k*-jából *-kχ-* affrikáta: az affrikáta visszatükröződésének kell ugyanis tekintenünk a *marchat* írásos szóalak *ch*-ját. Ez a *k* > *kχ* az *-r* előtt az ófelnémet korban a délbajor és alemann nyelvjárásokban általános volt (vö. BRAUNE, Althochd. Gramm³, 122). A délbajor nyelvjárásokhoz a mai délosztrák nyelvjárások is hozzátartoztak; így tehát nem mondható lehetetlenségnek, hogy 1000 körül kereskedők révén Ausztriából egy 'árú' jelentésű német szó elszármazott hazánkba (a magyar *marha* szó mai jelentése ti. K. bizonyítása szerint egészen késői). A *-kχ-* affrikátának a visszaadására ugyanis az ómagyar nyelv hangrendszerében *χ* lehetett a legmegfelelőbb hang, aminthogy a szókezdeti *kχ*-affrikáta is ilyen módon helyettesítődött a Géza fejedelem korában hazánkba költözött sváb származású **Kunz* vitéz nevében, amely névnek

a magyarban ma szabályszerűen a *Hont* név felel meg (vö. MOÓR, Nyr. LXV, 8—10). Abban feltétlenül egyet kell értenünk K.-val, hogy a *marha* szóra vonatkozó eddigi magyarázatok közül ez az egyetlen, amely alak és jelentés szempontjából nem kifogásolható. Az azonban valószínűtlennek látszik előttünk, hogy a feltételezendő ómagyar *marȝat névalak valaha is elő fog kerülni; amennyiben ti. a német szó végződését a magyarok a magyar tárgyeset végződésének fogták fel, akkor a *markȝat* szóalakot már kezdettől fogva *marȝa alakban vehették át.

Mindenesetre ez az eredetileg 'árú' jelentésű szó volna az első ófel-németkorinak tekinthető német jövevényszó nyelvünkben. Ilyen jelentésű szónak egy szomszéd néptől való átvétele nagyon jól elképzelhető még abban az esetben is, ha azzal a néppel valami szorosabb kapcsolat nem is tehető fel. Hogy pedig németek és magyarok között az érintkezés Géza fejedelem korában már kezdetét vette, azt az előbb említett német *Kunc > *Hont* vitéznek Magyarországra való költözése és itteni megtelepedése is tanúsítja. Sőt van egy ilyen jelentésű ófelnémet jövevényszónak nyelvünkben való meghonosodására még egy másik lehetőség is. A magyarok ugyanis a 907-i pozsonyi csata után, amikor is megsemmisítették a bajor haderőt, megszállották a bécsi medencét; Bécs városát pedig a magyar uralom alól Bajor Henrik csak 991-ben mentette fel (vö. K. OETTINGER, Das Werden Wiens 1951. c. műve nyomán SZŐKE B.: Arch. Ért. 1954, 135). Így tehát Alsó-Ausztriának X. századi, több mint félszázados magyar megszállása idején (az egész lakosság bizonyára nem menekült el előlük) megvolt a lehetőség arra, hogy egy 'árú' jelentésű német szó az ott lakozó magyar népcsoport nyelvében meghonosodjék, majd annak a bécsi medencéből eisősorban is a Dunántúlra való visszahúzódása után az egész magyar nyelvterületen elterjedjen.

maszlag. Mivel Zrínyi »német maszlag«-ról beszél a »török áfium«-mal szembeállítva. K. (i. m. 886) szavunkat német származásának mondja, bár szerinte e szó végeredményben az oszmántörök *maslyq*, *maslaq* szóra megy vissza. De vajon honnan vették volna ezt az állítólag oszmántörök eredetű szót a németek, kell kérdeznünk, amikor náluk valami *Maschlach* szóalak — amelynek pontos jelentését nem közli K. — majd egy századdal később bukkan fel mint a magyar szóalak. A magyar szóalaknak a németből való átvétele ezek után nagyon is kevésbé mondható valószínűnek.

†**morkoláb** 'határörgróf' és **porkoláb** szavaink tekintetében K. szerint (i. m. 692, 921) gyökeresen téves MIKLOSICHnak és SZARVÁSNak a felfogása, amely szerint ez a két szó szláv közvetítéssel került volna a magyarba. MELICH ugyanis K. szerint kimutatta, hogy a *gerēb* szó b-je a középnémetből való. A hesseni nyelvjárásban 'Dorfvorstand' értelemben tényleg *grēbe* szóalak van használatban (ugyanott 'Hof': *hob*; vö. KLUGE, EtWb. 11, 214, 253). Arról azonban nincs tudomásom, hogy a német nyelvterületen ilyen b-s szóalak másutt is volna. A *porkoláb* szót ugyan K. egy kfn. *purkraw* szóalaktól származtatja. De ez elé a szóalak elé, azt hiszem, elfelejtette a csillagot kitenni, mert ilyen írásos alak meglete teljesen valószínűtlen, aminthogy erre nézve K. forrást nem is ad meg. A m. *Zsibrit* névalakra való hivatkozása, amint ezt másutt már behatóan kifejtettem (vö. UngJb. XVIII, 32—3) szintén nem megfelelő érv erre nézve, mert hisz ez a névalak (kfn. *Seivrit* < *Sivrit*) az első szótag rövid magánhangzója folytán — amiről a m. *Zsibrik* családnév ma is tanuskodik — csak szláv szár-

mazású lehet. — A németben a germán *f* — ez szerepel az összes itt szóba-kerülő szavakban — a középfelnémet korban labiodentális *v*-nek hangzott, amelyet a szlávok jövevényszavakban és neveikben következetesen *b*-vel helyettesítettek, mivel a szláv *v* eredetileg a mai angol *w*-nek megfelelő *u*-szerű hang volt. Ha tehát azt akarjuk feltenni, hogy a germán *f*-t tartalmazó szavakat és neveket (germán *f* > kfn. *v* > újfn. *f*) a magyarok közvetlenül németektől vették volna át a középkor folyamán *b*-vel, erre nézetem szerint egy lehetőség van csupán, és pedig az, ha feltesszük, hogy nyelvünk labiodentális ejtésű *v* hangja a régi magyarban szintén *u*-szerű hang volt. E mellett látszik tanuskodni az a körülmény is, hogy nyelvünk szláv jövevényszavaiban és -neveiben magánhangzó előtti helyzetben a mai szláv labiodentális *v* helyén következetesen *v*-t találunk. A kérdés tehát tulajdonképp az, hogy mikor következhetett be a szláv nyelvekben és mikor a magyarban a felteendő *u* > *v* hangváltozás és hogy független-e ez a két feltételezhető hangváltozás egymástól.

fnáva 'nagy hajó' K. szerint (i. m. 698) legvalószínűbben a németből való, és erre nézve valamilyen, ófelnémetnek monidható *nawa* szóalakot idéz anélkül, hogy megmondaná, honnan. Persze, erre nézve szükségtelen volt az ófelnémet korig visszamenni, mert hisz a magyar szó a kfn. *nawe* szóalakból is származhatnék, ha tényleg német eredetű nyelvünkben.

pankó 'fánk' szó csak az esetben származhatik K. felfogásának megfelelően az erdélyi szászból (i. m. 901), ha ott a *Pfannkuchen* szót *p*-vel ejtik. Az erdélyi szászok származása alapján az lehetséges, de nem biztos. A *pf* affrikátát ugyanis a magyarok *f*-fel, a szlávok meg *p*-vel helyettesítették volna.

pérzsél, pèrkél. Azért, hogy a *pérzsél* hasonló alakú és jelentésű mint a *pèrkél, pèrgél*, még nem következik, hogy egyeredetűek, mint K. felteszi (i. m. 712). *Ti. pérzsél* szavunk — ha nem tévedek — eredetileg mint a disznóölés műszava terjedt el (disznót csak *pörzsölni* szoktak, nem pedig *pörkölni*), míg a *pèrkel, pörköl, pèrgél, pörgöl* konyhai műszó. Az OklSz.-ban 1429-ben említett *Perzelew* családnév is foglalkozásnévnek látszik, amint ilyen foglalkozás Szegeden ma is van (jelenleg egy állítólag szegedi találmányú szerkezettel működik). Ha mármost a délszláv *pržiti* igét is a disznóperzselés megnevezésére használják, akkor még csak kétség sem merülhetne fel atekintetben, hogy *pérzsél* szavunk délszláv eredetű. Ezt megállapítani nekem nincs módomban, de mindenesetre erre lehet gyanakodni abból a körülményből, hogy az idézett szerbhorvát ige K. összeállítása szerint németül 'bähén'-nel van értelmezve, aminek felsőnémet nyelvterületen a Duden szerint 'leicht rösten' a jelentése. De alakilag is e származtatás mellett tanuskodik az a körülmény, hogy szavunknak van egy széles területen elterjedt veláris változata is (*porzsol*).

Ami pedig a *pèrkél, pèrgél* konyhai műszavunkat illeti, az aligha függhet össze mással, mint a német *bräteln, brägel*n igével (az utóbbi nyelvjárási alak). K. szerint ez utóbbi nézet magyarázatlanul hagyja a magyar *pèrkél, pèrgél* szóalakot. Nem tudom, honnan tudja K., hogy a *brägel*n szóalakban írott *g*-t a dialektusban tényleg *g*-nek ejtették. Az ugyanis nem kétséges, hogy a *bräteln* igéből csupán valami disszimiláció útján származott a *brägel*n szóalak; így tehát nagyon valószínű, hogy az írott alak *g*-jét eredetileg *k*-nak ejtették. Ezek szerint a *pèrkél* változatot tekinthetjük eredeti alaknak; a *pèrgél* pedig a magyarban létrejött változat, mégha véletlenül egy századdal korábban fordul is elő, mint a *k*-s változat. Létrejöttét az *r* asszimiláló hatása idézhette elő, aminthogy

a -gol képző is csak olyan igealakokban szerepel a népnyelvben, amelyekben hasonló asszimiláló hatás feltehető (*nyüzgol, főzgol, húzgol, dörgöl*).

plundra szavunk leggyakoribb alakja *plundra, pundra*, de emellett van 1641-ből egy *pluder*, 1669-ből egy *plundér* változata is. Ez utóbbi két alakváltozat tekintetében MELICH a németből való származást tartja valószínűnek, míg a *plundra* változat szerinte szláv közvetítéssel került volna hozzánk. Hasonlóan a SzófSz. is. K. ellenben (i. m. 915) arra való hivatkozással, hogy az idevonható cseh és szlovák szó későbbben tűnik fel, mint a magyar, és hogy a magyar adatok többsége Erdélyből való, ahová újabb cseh vagy szlovák szó nem kerülhetett volna el; a magyar *plundra* változatot is német eredetűnek tartja. Arra a kérdésre K. — pedig vizsgálataiban néha a formalisztikus szempontot túl is értékelte — hogy mi módon alakulhatott volna át a németből származott *plundér* változat *plundrá*-vá, egyáltalán nem tér ki. Ez ti. képtelenségnek látszik.

Ami mármost e szó német eredetijét illeti, tudnunk kell, hogy a német *Pluderhose* 'buggyos nadrág' szót a XV. században képezték és a XVI. század folyamán vált általános használatúvá. Ami pedig a *Plunder* szót illeti, annak a *Pluder* szóhoz semmi köze. Jelentése régebben 'házi holmi', később és ma 'ringy-rongy, lim-lom' volt. Ezzel függ össze a *plündern* 'fosztogatni' ige is, amelynek eredeti jelentése tehát a 'házi holmit elvinni' volt. Ma tehát legfeljebb ironikus értelemben lehetne *Pluderhose* helyett *Plunderhose*-t mondani. Régebben azonban ilyen zavarra — aminek a *Plunder* szó eredeti értelmét tekintetbe véve semmiféle tréfás jelentősége nem lehetett volna — csak tökéletlen nyelvtudású nem-németek szóhasználatában kerülhetett sor. És így nem véletlen, hogy erre az idegen nyelvűek német beszédjében keletkezett 'buggyos nadrág' jelentésű *Plunder* szóalak reflexére ép cseheknél, tótoknál és magyaroknál van példa. Az azonban már eleve is valószínűtlen, hogy az idevonható magyar és cseh szóalakok függetlenek volnának egymástól. Mivel pedig a *plundra* szóalaknak a magyar nyelvben való létrejötte alaki szempontból érthetetlen, a vele egyező cseh szóalak létrejötte pedig érthető, nyilván a cseh szóalak az őse a magyar szóalaknak is, akármit vall is az adatok kronológiája.

pint. Hogy K. szerint (i. m. 910) miért származnának a kaj-horvát és szerbhorvát *pinta* szóalakok (már 1377-től!) a német *Pinte* szóalakból — amikor a németben 1377-ben a szó talán még meg sem volt — és nem az olasz *pinta* szóalakból, azt nem értjük.

puska — buksza. K. szerint (i. m. 725) *puska* szavunk olyan bajor-osztrák nyelvjárásból származhatik, amelyben az *u* umlautja nem következett be (a szó irodalmi és köznyelvi alakja ti. *Büchse*). Ehhez megjegyezhetjük, hogy az *u* umlautja felsőnémet nyelvterületen *ch* előtt egyáltalán nem következett be. De viszont a *kš* hangkapcsolat e szóban a legnagyobb valószínűség szerint valamely szláv nyelvben cserélődött fel, mert máskülönben azt kellene feltenni, hogy a szlávoknál és magyaroknál e szóban egymástól függetlenül jött volna létre ez a metatézis, ami mégis csak valószínűtlen. A 'tűzifegyver' jelentést ez a szó mindenesetre a németeknél vetté fel a XIV. sz. folyamán; nálunk pedig egy századdal későbbben jelenik meg ilyen jelentésben a *puska* szóalak. A magyarban egy 'tűzifegyver' jelentésű '*puksa* szóalakban már csak azért is aligha következett volna be a hangcsere, mert ha nyelvünkben lett volna ilyen szóalak, úgy azt a beszélők nyilván kapcsolatba hozták volna a *pukkan* igénkel, ami a hangcserét feltétlenül megakadályozta volna. Így tehát minden valószínűség mellett szól, hogy valamely szláv nép nyelvében következett be szavunkban a

kš > *šk* hangcsere, mégha a 'tűzfegyver' jelentésre az illető nyelvekben nincs is korai adat. — Délszláv eredetű *puska* szavunk semmiesetre sem lehet, mert a horvátban még a XVI. századból vannak *pukša* szóalakok; a szlovénben pedig ma is *pūkša* alakban van meg ez a szó (a vendben: *pūkša*; a vendre az *u* > *ü* hangváltozás különösen jellemző).

K. szerint ugyanabból a német alakból származnék *buksza* szavunk is. Ez már nem valószínű; bajorosztrák nyelvjárásokban ugyanis nincs *b-*. Így tehát ez a szó csak egy középnémet nyelvjárásból (pl. a szepeői németből) származhatnék. Abban azonban az *u* umlautja mindenképp bekövetkezett volna. Mivel azonban ez a szó *buksa* alakban a szlovákban is megvan (vö. EtSz. I., 565), szlovák származású mindenképp lehet, mert hisz a szlovákban nincs meg a középnémet alakra feltehető *ü*.

pünkösd szavunk K. véleménye szerint (i. m. 928) a legnagyobb valószínűséggel ófelnémet eredetű; a német szónak pedig »kétségtelenül« a latin *pente-coste* a forrása. Ez az utóbbi állítás feltétlenül téves. A n. *Pfingsten* szó ti. a német egyházi terminológia gót származású elemei közé tartozik; a gót *paintē-kustē* pedig nem latin hanem görög eredetű szóalak (vö. Kluge, EtWb.). Abban azonban egyet kell értenünk K.-val, hogy a régi magyar *pinküsti* szóalak (1138/1329) valami módon kapcsolatban van a feltehető ófn. *pfinkusti szóalakkal. Erre nézve valami közelebből meg nem adott forrásból K. hivatkozik az ó-középnémetnek mondott *pinkesti* alakra mint szavunk esetleges közvetlen forrására. Ez a szóalak azonban egy késői ófelnémet vagy korai középfelnémet rajnai frank vagy középfrank szóalak (csak ezekben a felnémet nyelvjárásokban nem következett be a *p-* > *pf-* hangváltozás); így tehát történeti okokból sem jöhetne szavunk közvetlen forrásként tekintetbe. A feltételezett ófn. *pfinkusti alak pedig azért nem jöhet számításba, mert ilyen szóalak az átvétel szempontjából tekintetbe jövő bajorosztrák nyelvjárásban 1000 körül már nem létezett. Itt ugyanis 1000 körül ennek a szónak az ejtése már *pfinkeste lehetett, mégha a szöveget imitt-amott hagyományosan esetleg még *i*-vel írták volna is le (a szó a régi németben a *ja*-tövé szavak közé tartozott, tehát úgy ragozták mint a *hirti* 'Hirt' szót). Valami *pfinkusti szóalakot csak a X. sz. első felében vehettünk volna át német szomszédainktól; ez a feltevés azonban történeti okokból nyilván nem jöhet szóba. De magyar hangtani okokból sem kielégítő ez a feltevés; nem sok valószínűsége van ugyanis annak, hogy a régi magyarok a *pf* affrikátát nem *f*-fel — mint később pl. a *font*, *fánk*, *fussol* szavainkban — hanem *p*-vel helyettesítették volna. Bizonyára ez a megfontolás késztette K.-t is arra, hogy szavunk ősjelöltjeként egy tényleges »ó-középnémet« *p*-es szóalakot bányásson ki valahonnan. Ezek szerint nem marad más hátra mint annak feltevése, hogy az ófn. *pfinkusti szóalak (csak ragozott alakjában maradt ránk) szláv és pedig gyaníthatólag szlovén közvetítéssel került nyelvünkbe, mert hisz szláv nyelvekben nem lévén *f* hang, ott a *pf* affrikátát csak *p*-vel helyettesíthették, amint ezt a felfogást képviselte a SzófSz. is. Ha 1000 körül került ez a szó a szlovénből nyelvünkbe, akkor semmiféle nehézség nincs hangtani szempontból, mert hisz ekkor a szlovénben a nazalizált magánhangzók még megvoltak. De valószínűleg nincs is szükség arra, hogy valami ószlovén *pi-küsti alakot tegyünk fel, amelyből a XI. században *pekušti fejlődött volna (ezt a szóalakot K. csillagozta ki), mert hisz a szlovénben ténylegesen meglévő 'pünkösd' jelentésű *binkošti*, *binkušti*, *vinkušti*, *finkušti* szóalakok egy ófn. analó-

gikus *finfkusti* szóalak *f*-jének különböző hanghelyettesítéséből származtak. Az ófn. *fünf* szökezdő *f*-je ugyanis mint a germ. *f* folytatása az ófn. korban labiodentális *v*-nek hangzott, mégha néha *f*-fel írták is le ezt a hangot. Ez a szóalak semmiesetre sem a XI. sz. elején került a szlovénbe, mert ekkor — amint az előbb már kifejtettük — az ófelnémet kor telt magánhangzói rég *e*-vé színtelenedtek el, de különösen szöbelsejében (vagyis az *u* esetében) korán következhetett be ez a hangváltozás. Ez azt is jelenti, hogy a szlovének ősei ezt a szóalakot nem nazalizált vokálissal, hanem *-in-* hangkapcsolattal vették át, amely hangkapcsolatban az *n* napjainkig megmaradt. Ezek szerint a szlovénben ennek az ófelnémet kor folyamán átvett szóalaknak négy változata maradt meg napjainkig, bár a *finkuſti* változat már bizonyosan későbbi keletű. Ezek után nem csodálni való, hogy ennek a szónak egy eredetibb és régibb változata egyáltalán nem maradt meg a szlovénben, hanem az csak a magyar *pünkösöd* szóban él tovább. Ez a változat talán megvolt a vendek nyelvében, akiknél azonban 'pünkösöd' jelentésben valami új képzés — bár annak pontos etimológiáját nem tudom megadni — van használatban, ez pedig a FLISZÁR-féle »Magyar—vend szótár« szerint (Budapest, 1922): *riszáli h.*, *riszálszki*, *riszaoszki szvetki*.

püspök szavunk K. szerint (i. m. 929) egy óbajor *piscof* szóalaknak átvételéből származnék (a magyar szó legrégibb alakja egy 1219-i *pispük*-nek olvasható változat), amely még a X. sz. folyamán került volna nyelvünkbe, amikor a *sch* a németben még *šk*-nak hangzott. Ez tehát azt jelentené, hogy a magyarok a keresztény egyházi szervezet egyik nevezetes szavát már akkor vették volna át a németektől, amikor maguk még nem is voltak keresztények, ami mégis csak valószínűtlen. De magyar hangtörténeti szempontból is sántít ez a feltevés. Nem lehet ti. belátni miért felelne meg a magyarban *u* a német *o*-nak a felteendő átmeneti magyar **piskup* szóalakban. De érthetetlen a *n*. szóvégi *f*-nek *p*-vel való képviselete is. K. ezt azzal magyarázza, hogy a magyarban szóvégi helyzetben még szokatlan volt a *-f* és ezért helyettesítették volna azt *p*-vel. Erre a helyettesítésre szerinte kiténő példa a *Josephus* név *Izsép* alakja. Csakhogy mi biztosít bennünket arról, hogy ez a név nem szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Hivatkozik K. a *hopmester* szóalakra is, amely azt tanúsítaná, hogy a XV. sz. végén a szóvégi *f* még idegenszerűen hatott. Ez azonban nagyon elméleti elgondolás, mert hisz ebben a szóban az *f* nem is a szóvégeben fordul elő; különben is az 1431-i *hoffmesterne* szóalak (vö. OklSz.) azt tanúsítja, hogy az *f*-es szóalak száz évvel korábban kerül elő nálunk mint a *hopmester* változat. Ez valószínűleg a lengyelesnek mondható *opmester* (ez is megvan 1526-ból). K. ellenében MOLLAY az OklSz.-nak *röf* címszó alatt közölt 1243—1335 közötti esztergomi adataira hivatkozott. Csakhogy K. szerint ezek német nyelvű szóalakok volnának, mivel Esztergom lakossága a középkorban német nyelvű volt. Igen ám, de ez a szó csak meghonosodott a magyarban és pedig szóvégi *f*-fel és nem *p*-vel. Ezen nem is csodálkozhatunk, mert hisz pl. az ismeretlen eredetű, de az állattenyésztési terminológiába tartozó ősi *dőf* szavunkban is szóvégi *f* szerepel, ezt a szót pedig talán mégsem lehet »hangutánzó« vagy »hangfestő« eredetűnek kinevezni? És azután az egykori Középszolnok megyében is volt egy *Rof* nevű hely, már 1270-ben említve (vö. Csánki, I, 563), amely név talán a *Rafael* név becealakja volt, de mindenesetre már XI. századi névadáson alapult. — Hivatkozik K. ebben a vonatkozásban a *pünkösöd*, *kehely* és *köböl* szavainkra is, amelyek állítólag szintén ófelnémet eredetűek volnának. Hogy azonban *pünkösöd* szavunkra vonatkozólag ez nem tehető fel, azt

fentebb behatóan kifejtettük. A *kehely* szóra vonatkozólag pedig maga K. is úgy nyilatkozik (i. m. 664), hogy a szó származásának kérdése »alig dönthető el«. A *köböl* szóra vonatkozólag pedig szintén megjegyzi (i. m. 665), hogy e szó nemcsak az ófn. hanem a megfelelő szláv alakból is kifogástalanul magyarázható...

A felhozottak szerint tehát semmi valószínűsége sincs annak, hogy *püspök* szavunk óbajor eredetű volna; ezek szerint figyelemmel a magyar egyházi terminológia származására csak szláv eredetű lehet. Gyanításunk szerint vagy a kaj-horvát *biškup* vagy pedig a nyugati szláv és szlovén *biskup* szóalakok valamelyikének a latin *episkopus* szóalakkal való keverődéséből jött létre (a latin *s-t* a középkorban *š*-nek ejtették). Az azonban már e szó *u > ü* vokálisa alapján is kétségtelen, hogy szláv szóalak *püspök* szavunk előzményei között mindenképpen szerepelt.

sajtár — zsétér. K. (i. m. 734) a SzófSz. nyomán szavunk legrégibb alakjaként az 1214-i *Sehtur[iensibus]* helynévre hivatkozik, amely egy azóta eltűnt vasmegyei falu neve. De ugyanezen az alapon hivatkozhatott volna két zalamegyei falu nevére is (vö. Csánki, II. 101), amelyek közül az egyik *Söjtör* néven ma is létezik, a másik pedig már 1259-ben van említve *Sehtyr* néven. Az pedig nyilván teljesen valószínűtlen feltevés, hogy nálunk egy edénynev aránylag kis területen háromszor is szerepelt volna falunévként. De képtelenség ez a feltevés hangtani szempontból is, mert hisz, ha a magyar *sajtár* és *zsétér* köznevek valamiképp összetartoznak a kfn. *sēhter* szóalakkal, akkor a második szótagban — amint majd látni fogjuk — csak *é* vagy *á* hang szerepelhetett; így tehát ez a köznév semmiképp sem tartozhatik össze a *Sejtör-Söjtör* helynevekkel, amelyeknek legrégibb alakjaiban — amint az idézett adatokból is kitűnik — a magánhangzó *i ~ ü* volt.

Ami a *sajtár* szó jelentését illeti, az Dunántúl — azt hiszem mindenütt 'nagyobb, kétfülű, kerekfenekű konyhai víztartó edény'-t jelent, míg a *zsétér* szónak mindenütt 'egyfülű, kisebb ürméretű fejőedény' a jelentése, amelynek — úgy emlékszem — a fekeke már többnyire ellipszisalakú.¹ K. szerint a szó 'merítőedény'-t is jelentene; én magam ilyen jelentésben sem a *sajtár*, sem a *zsétér* szót nem hallottam még említeni, sem Dunántúl, sem az Alföldön. Mivel a kfn. *sechter* származására való tekintettel (< lat. *sextarius*, amely mint folyadékmérték kb. 1/2 liter űrtartalmú volt) is csupán egy kisebb ürméretű edény neve lehetett eredetileg, nyilván a 'fejőedény' jelentésű *zsétér* szó, vagy e szónak általam nem ismert 'merítőedény' jelentése közelebb állhat a latin-német szó eredeti jelentéséhez, mint a nagyobb alakú 'víztartó dézsa' jelentésű *sajtár* szó. Talán azért vitték át az eredetileg 'ürmérték' jelentésű szót a fejőedény megnevezésére, mert annak hasonló lehetett az alakja. Az azonban kétségtelenül teljesen rejtélyes, hogy egy kisebb alakú ürmérték nevét mi okból és hol ruházták át a nagyobb alakú konyhai vízes dézsára.

K. felfogása szerint a m. *sajtár* szóalak még az ófn. *žeytāri* névalak X. századi átvételéből származnék. E felfogás mellett, azt hiszem, elsősorban az hozható fel, hogy a *sajtár* szó nemcsak Dunántúl van meg, hanem *sejtár*, *sétár*, *si-*

¹ Hasonlít hozzá a nagyobb alakú *rocska* nevű itatóedény. K. szerint (i. m. 467) Dunántúl délnyugati részében ezt a szót nem ismernék, amit tévesnek tartok, mégha erre a vidékre vonatkozó adat nem szerepel is a MTSz.-ban, amire K. állítását alapítja. Végre is magam sem az irodalmi nyelvből ismerem ezt a szót...

tár alakban — vagyis *š*-sel — a székely nyelvjáráásokban is. Mivel pedig a székelyek Nyugatmagyarországról költöztek Erdélybe (vö. MOÓR, A honfoglaló magyarság megtelepülése és a székelyek eredete, Szeged 1944), elvileg nem volna lehetetlen, hogy ez a szó még Alsó-Ausztria magyar megszállása idején (l. fentebb a *marha* címszó alatt előadottakat) került mint egy mértékegység elnevezése a dunántúli magyarok és a székelyek őseinek a nyelvébe az ófelnémetből, amikor is még tényleg hiányzott K. feltevésének megfelelően a *ž* hang nyelvünk hangrendszeréből, úgyhogy azt e korban jövevényszavakban és — neveken még *s*-sel helyettesítették volna (vö. *Kenese* < szl. *Kneža). A dunántúli magyarok és a székelyek nyelvén pedig egyébként is több, más magyar vidékeken nem használatos szóalak akad, amint erre a körülményre már BEKE is felhívta a figyelmet (vö. Vási Szemle II. 77—80). De ha a *sajtár* szóalakot ófel. eredetűnek volnánk is hajlandók tekinteni, a németből való származás már semmiesetre sem volna feltehető a 'fejőedény' jelentésű *zsétér* szóalakra vonatkozólag. Mivel pedig a középfeln. *sechter* szó sohasem jelentett 'fejőedény'-t, a magyar szó nyilván csak a szlovén *žeh̑tar* 'fejőedény' szó előzményének átvételéből származhatik. Erről a szlovén szóról ugyanis semmikép sem tehető fel, hogy magyar eredetű (a vendben nincs is, meg; ott ugyanis 'fejőedény' a Fliszár-féle szótár szerint *dojinica* a *doji* 'fejni' szóból); ellenben annak semmi akadálya nincs, hogy a szlovén *žeh̑tar* szót ne ófelnémet eredetűnek tartsuk. A *zsétér* szavunk eredetére vonatkozó felfogásunk helyessége mellett az a körülmény is tanúskodni látszik, hogy a székelységben K. egybeállításai szerint *zsétér* szavunk megfelelője is megvan *zsitár* alakban. Abban azonban bizonyára igaza van K.-nak, hogy a szlovákban a 'fejőedény' jelentésű *šehtár*, *žehtár* stb. szóalakok a magyarból való átvételeknek tekintendők.

saroglya. Annak a német szónak a jelentése, amelyből szavunkat K. is származtatja (i. m. 738) már a középkor óta 'kecskelábas állvány' volt a jelentése (vö. LEXER és DUDEN). Hogy ebből a jelentésből hogyan származhattak azok a jelentések, amelyeket a magyar szóalakra vonatkozólag K. sorol fel ('rács; kocsisaroglya; jászollétra; hordágy; szénahordó készség; léckerítés') az mindenestre teljesen rejtélyes. Meg kell még állapítanunk, hogy szavunk *srágle* (többsz. nom.) alakban és 'saroglya' jelentésben FLISZÁR szótára szerint a vendben is megvan.

MOÓR ELEMÉR

ЭЛЕМЕР МООР:
SLAVO — GERMANICA

По случаю появления первой, словарной части работы Иштван Книежа „Славянские заимствованные слова венгерского языка“, в связи с славяно-германским объяснением происхождения некоторых слов необходимо сделать критические замечания. Существительное *barack*, по всей вероятности, южно-славянского, а не германского происхождения. Деривация существительного *csar* от какого-либо славянского языка кажется более верной, чем от средне-верхне немецкого языка. Деривация слова *garas* в некоторых подробностях нуждается в поправке. Этимология существительных *kapós* и *karpa* правильна, однако указание на источники не точно. Славянская деривация слова *kömetü* кажется более вероятной, чем средне-верхненемецкая, предположенная автором. В связи с существительным *köntös* надо установить, что оно должно происходить от источника, различного от формы *kantus*. Источником последнего, наверно, является неизвестного происхождения баварско-австрийское *Kantusch*, однако — хотя фонетически а выясняется — слово *köntös* только вероятно укоренилось у нас посредством какого-либо соседнего славянского народа. Касательно слова *lator*, факт славянского посредничества возможен, важно однако установить, что источником мог служить средне-верхненемецкое *loter* „Gaukler, Possenreiser“, и первоначальное значение заимствованного слова соответствует этому. Существительное *lőcs*, наоборот, ни в коем случае не могло происходить от средне-верхненемецкого языка — это доказывается фонетическими доводами — а от какого-либо славянского языка должно было оно прийти к нам. Деривация существительного *marha* нуждается в уточнении с нескольких точек зрения. Немецкая деривация слова *maszlag* несостоятельна. Надо выяснить и слова $+ morkoláb$ т. е. *por-koláb*, в первую очередь фонетически. В деривации существительного $+ páva$ излишне искать древне-верхненемецкую форму слова, так как существительное $+ páva$ без всякой трудности можно производить от средне-верхненемецкого *pawe*. В этимологии существительного *pankó* „пончик“ в отношении германистики имеются трудности. В связи с глаголами *perzsel* и *perkel*, в разрез с мнением Книежа, нельзя предположить общее происхождение. В случае слова *plundra*, вероятно, что непосредственным предком слова является чешская форма. Существительное *pint* безусловно от итальянского слова *pinta* происходит. Этимология слов *puska* и *buksha* нуждается в поправке с нескольких точек зрения: Мотивировка Книежа в деривации слова *pünkös* тоже неточна. Существительное *püspök* Книежа считает словом древнебаварского происхождения. Это утверждение ошибочно, источник слова надо искать в каком-либо славянском языке. Вместо древне-верхненемецкой деривации слов *sajtár*—*zsétár* лучше славянская этимология, а слово *saroglya* кажется не совсем разрешенным.

ELEMÉR MOOR:
SLAVO—GERMANICA

Der erste, lexikographische Teil von István Kniezsas Werk, »Die slavischen Lehnwörter der ungarischen Sprache«, ist vor kurzem erschienen. Bei dieser Gelegenheit scheint es notwendig zu sein, im Zusammenhang mit der Ableitung einiger Wörter aus dem Slavischem oder dem Deutschen einige Bemerkungen zu machen. Das Hauptwort *barack* (»Pfirsich«) ist aller Wahrscheinlichkeit nach

südslavischer und nicht westslavischer Abstammung. Das Substantiv *csap* (»Hahn Zapfen«) kann zwar mhd. Beziehungen haben, doch die ursprüngliche Quelle scheint eine der slavischen Sprachen zu sein. Die Etymologie des Wortes *garas* (»Groschen«) bedarf in gewissen Einzelheiten einer Korrektur. Zur Etymologie der Hauptwörter *kanóc* (»Lunte«) und *kappan* (»Kapauner«) bringt der Verfasser einige genauere Angaben. Beim Wort *kömény* (»Kümmel«) wäre die Ableitung aus dem Slavischen vielleicht richtiger, als die von Kniezsa vertretene Ansicht, wonach *kömény* ein deutsches Lehnwort sei. Im Zusammenhang mit dem Hauptwort *köntös* (»Gewand«) muss man feststellen, dass es mit der Form *kantus* nicht in Beziehung gebracht werden kann. Die Quelle des *kantus* ist höchst wahrscheinlich das bayrisch-österreichische Wort *Kantusch*, dessen Etymologie noch ungeklärt ist. Bei *lator* (»Schelm, Schurke«) kann höchstens slavische Beeinflussung in Frage kommen, indem festgestellt werden kann, dass die unmittelbare Quelle des ungarischen Wortes das mhd. *loter* (»Gaukler, Possenreisser«) war. Das Hauptwort *löcs* (»Wagenleiste«) kann indessen unter keinen Umständen aus dem Mhd. stammen, da lautliche Gründe dagegen sprechen, es muss in diesem Falle vielmehr eine slavische Vorstufe vorausgesetzt werden. Die Erörterungen, die sich auf das Substantiv *marha* (»Ochse«) beziehen, müssen von mehreren Seiten ergänzt werden. Bei *maszlag* (»Stechapfel«) ist die Ableitung aus dem Deutschen unhaltbar. Die Hauptwörter *morkoláb* und *porkoláb* (»Kerkermeister«) müssen geklärt werden, in erster Linie in lautgeschichtlicher Hinsicht. Beim Hauptwort **náva* (»Naue«) ist die Suche nach einer ahd. Form überflüssig, da **náva* ohne Schwierigkeit aus mhd. *nawe* abgeleitet werden kann. Bei der Etymologie des Substantivs *pankó* (»Pfannkuchen«) zeigen sich von germanistischem Standpunkte aus gewisse Schwierigkeiten. Im Gegensatz zu Kniezsa kann man bei den Zeitwörtern *perzsel* (»sengen«) und *perkel* (»rösten, sengen«) keine gemeinsame Abstammung voraussetzen. Die unmittelbare Quelle des Wortes *plundra* (»Plunderhosen«) scheint eine tschechische Form gewesen zu sein. Das südslavische *pinta* (altes Flüssigkeitsmass) stammt höchst wahrscheinlich aus dem italienischen *pinta*. Einzelheiten in der Etymologie der Wörter *puska* (»Büchse«) und *buksha* (»Büchse, Geldbörse«) müssen richtiggestellt werden. Kniezsas Beweisführung ist auch bei dem Substantiv *pünkös* (»Pfingsten«) ungenau. Kniezsa behauptet, das Wort sei aus dem Altbayrischen entlehnt worden, diese Behauptung ist aber irrtümlich, die Quelle des Wortes muss in einer slavischen Sprache gesucht werden. Zur Deutung der Substantive *sajtár* ~ *zsétér* (»Schaff und »Milchkübel«) bringt der Verf. einige Berichtigungen und Ergänzungen. Beim Hauptwort *saroglya* (»Schragen«) muss man bemerken, dass die Problematik nicht ganz gelöst zu sein scheint.